

РОЗДІЛ IV ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

Ложешиник А. С.

УДК 94(477.7):355.331»1785/1817»

ОТАМАНИ БУЗЬКОГО КОЗАЦЬКОГО ВІЙСЬКА: ПРОСОПОГРАФІЧНИЙ ПОРТРЕТ

У статті розглядаються біографії та діяльність отаманів, які залишили свій вагомий внесок у розвиток Бузького війська: П. М. Скаржинського, І. К. Краснова, В. П. Орлова, М. Р. Кантакузена.

Ключові слова: *Бузьке козацьке військо, наказний отаман, утворення війська, П. М. Скаржинський, І. К. Краснов, В. П. Орлов, М. Р. Кантакузен.*

Дослідження постатей кошових отаманів тісно переплетені з історією військових формувань, які організовувались на Півдні України наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Функціонування Бузького козацького полку: утворення, реорганізація, участь у російсько-турецьких війнах – все це було безпосередньо пов'язане з діяльністю Петра Михайловича Скаржинського, Василя Петровича Орлова, Івана Кузьмича Краснова та Миколи Родіоновича Кантакузена. Очолюваний ними полк брав участь у боях під Хаджибеєм, Очаковом, Бендерами, проводив військові операції разом із Донськими і Чорноморськими козаками. Військові отамани прославилися як талановиті командири, що дбали про підпорядкований їм військовий загін і не залишалися байдужими до долі мирного населення. Вивчення історичних постатей важливе не лише для історії Бузького козацького війська, а й для аналізу соціально – економічної та військової історії Півдня України в цілому.

Перші літературні згадки про отамана П. М. Скаржинського належать Є. Загоровському [1]. Згодом з'являється розвідка Є. Зябловського [2], де автор вперше вказує на те, що військо було об'єднане під проводом «польського емігранта» Петра Скаржинського. Пізніше ці відомості з'являються у роботах А. Скальковського [3; 4; 5] та В. Лобачевського [6], які доповнюють їх повідомленнями про роки отаманування І. К. Краснова та М. Р. Кантакузена. Цінний фактичний матеріал, який висвітлює постать І. К. Краснова в історії Бузького козацького війська під час Вітчизняній війні 1812 р. знайшов місце в працях О. Петрова [7; 8].

Різноманітні відомості про отаманів знайшли відображення і в мемуарній літературі дореволюційного часу. Значний інтерес являють, наприклад, записки одного з сучасників і свідків збройного повстання Бузького війська 1817 р. А. Пищевича [9].

У радянські часи історики все більше уваги звертають на внесок отаманів Бузького війська у його розвиток. Серед їх робіт слід виділити праці О. Д. Багалій – Татарінової [10], В. А. Федорова, І. О. Гуржія, С. М. Ковбасюка, В. М. Глинки [11], де на основі архівних джерел висвітлено участь війська під проводом І. Краснова та М. Кантакузена у бойових діях. Деякі нові архівні матеріали, що стосуються діяльності П. Скаржинського, увійшли до праці О. І. Дружиніної [12]. Найповніше, на основі архівних джерел, дослідив постать отаманів І. О. Хіоні [13; 14; 15]. Його роботи торкаються майже всіх аспектів їх життя.

Суспільно-політичні зміни в Україні у 90-х рр. ХХ ст. відкрили нові можливості для вивчення особистостей кошових отаманів та їх відношення з російськими царедворцями [16; 17; 18]. Важливе значення для створення цілісної картини дослідження мають наукові праці загального характеру з історії Південної України, у яких містяться відомості про отаманів Бузького війська. Це роботи А. Бойка [19], М. Ши-

тюка [20], О. Бачинської [21]. На сьогодні найповніше, на основі широкого кола архівних джерел, дослідила постать П. М. Скаржинського О. Дорошенко [22].

Таким чином, попри значну кількість досліджень присвячених історії бузьких козаків, на постаті самих отаманів було звернено мало уваги. Окремих досліджень присвячених місцю і значенню кошових отаманів в історії бузького козацтва не з'являлось. Тому метою розвідки є створення просопографічного портрету керівників бузького козацтва від моменту створення війська до його ліквідації.

Першим керівником Бузького війська був син сотника Лубенського козацького полку Михайла Скаржинського, Петро, який походив або з роду польських емігрантів, або з дворян польського походження [21, с. 37]. Відносно перебування П. М. Скаржинського у період російсько-польського та російсько-турецького протистояння, яке точилось у 60-70-х рр. XVIII ст., існують деякі протиріччя. На думку А. Скальковського він знаходився на чолі полку молдован, болгар та збіднілої шляхти, створеного при сприянні Порти: «...цей полк з'явився вперше у Новоросійському краї у вигляді самостійної одиниці у війну 1768–1774 рр. на чолі свого кондот'єра, польського емігранта Петра Скаржинського. Це була, за свідченням їх самих справжня голота, набрана переважно із молдован, болгар, польської шляхти і біглих козаків і взагалі людей бездомних, але хоробрих. Із них турки створили дружину під проводом польських авантюристів і за великі гроші, щоправда лише обіцяні, направили їх проти Росії» [3, с. 598]. А. Скальковський пояснює і перехід Скаржинського на бік російських військ. Після того, як російські війська захопили Хотин, загін Скаржинського перейшов на їх бік, під командування генерал-фельдмаршала П. Румянцева-Задунайського: «... наші молодці, більшою частиною православні, не виправдали очікування турок. Познайомившись із запорозькими загонами, вони за наказом свого командира полковника

Скаржинського перейшли під царську руку» [3, с. 598]. Але зовсім іншої думки притримується Хіоні. Він вважає, що П. М. Скаржинський під час протистояння перебував на службі у російських військових частинах у чині поручика. Згодом організував на волонтерських засадах військовий козацький загін, який утримував на власні кошти [13, с. 33]. Через деякий час перейшов на службу у Нововербований полк, який був сформований генералом О. О. Прозоровським. Полк брав участь у російсько-турецькій війні 1768-1774 рр. Після її закінчення козаків полку було поселено на прикордонних землях вздовж Південного Бугу.

Розглядаючи розбіжність у поглядах вчених, дослідниця історії козацьких формувань на Півдні О. Бачинська пояснює це тим, що І. Хіоні створив найбільш цілісну наукову концепцію історії цього війська. Вона вказує на те, що дореволюційні історики (А. Скальковський, та В. Лобачевський) користувались одним і тим самим джерелом – наказом Олександра І від 8 травня 1803 р. про відновлення Бузького козацького війська, який передавав історію Бузького козацтва у цілком спотвореному вигляді [23, с. 47].

Але якби там не було, у 1785 р. за наказом Катерини II із колишніх козаків Нововербованого полку й арнаутів був сформований 1500-й козацький полк, так зване Бузьке козацтво, як стверджує «Довідкова книжка Імператорської Головної квартири», в якій хроніку війська укладено за архівними документами – 12 лютого 1785 р. Воно було створене «з бузьких та інгульських поселених козаків і селян, викуплених урядом у бузьких поміщиків». Спочатку це козацтво існувало лише у складі одного полку, що налічував до 1500 шабель, але в червні 1786 р., після суттєвого поповнення людьми, воно було поділене на два – Перший і Другий Бузькі – кінні полки. Другим Бузьким полком, від дня його сформування, командував, тоді ще майор російської армії, П. М. Скаржинський [13, с. 33]. Згодом обидва Бузькі полки були об'єднані

в один, про що свідчить ордер князя Г. Потьомкіна підполковнику П. Скаржинському від 25 лютого 1788 р.: «Бузькі два полки об'єднати в один, поділяючи на сотні, кожна скласти у відповідності до табелю, зайві чини розділити за рівним числом по сотні» [24, с. 222]. На чолі об'єданого полку знову став П. Скаржинський [24, с. 264]. Логічно припустити, що звання полковника П. М. Скаржинський отримав у зв'язку із новим призначенням. Полки зайняли кордонну лінію по Південному Бузі від р. Мертвоводу до р. Інгулу і брали безпосередню участь у російсько-турецькій війні 1787–1791 рр. [23, с. 48].

Ще у 1770-х рр. П. М. Скаржинському Катерина II подарувала 655,8 га землі, де він заснував село, що дістало назву Скаржинки (Трикрати). На початку 80-х рр. XVIII ст. Петро Михайлович починає зводити там будинок [25]. Будівля на той час вважалася найбільшою за площею світською спорудою у регіоні Вознесенщини. Формування цілісного помістя супроводжувалося з березня 1776 р. безперервними звертаннями Петра Михайловича до межової експедиції розмежування земель з проханнями про відведення йому землі: для заселення на 75 дворів біля р. Арбузинки; насадження лісу 546,5 га.; під будівництво млина 131 га. Улітку 1776 р., він подає клопотання про відведення йому двох ділянок на 100 дворів: однієї по течії р. Мертвоводу з лівого боку, а другої – нижче дороги з Гарду до Січі (по р. Мертвовод із правого боку). Згодом просить про додаткові наділи в урочищі Арбузинка під заселення 25 дворів [19, с. 104]. У 1776 р. він купує у П. Текелія село Мигію, яке входило до Ольвіопольського повіту [26, с. 694]. Разом із селищем придбав 6895 га землі та 480 кріпаків. Оцінивши вигідне розташування майбутнього маєтку на березі Південного Бугу, він виміряв силу води і побудував там водяний млин, який став одним із перших у краї [27, с. 12].

Головне завдання поміщика на той час полягало у тому, щоб не втратити отриману землю. Для цього необхідно було зробити дві справи: по-перше якнайшвидше залюднити її відповідною кількістю поселян; по-друге, – отримати межові плани на землю. Складне становище Бузьких козаків допомогло йому виконати перше завдання. Козаки добровільно йшли на поселення до енергійного отамана, який завдяки своєму чину і авторитетові міг захистити їх від усіх негараздів колонізованого краю [22, с. 105].

Перебуваючи на посаді військового отамана, П. М. Скаржинський неодноразово водив бузьких козаків у запеклі бої. При штурмі Очакова він одним із перших піднявся на вали фортеці, проявивши мужність, однак його поранили. У цей же день 6 грудня 1788 р., він отримав звістку про народження сина, якого на честь перемоги назвав Віктором (Переможцем) [22, с. 95–96]. За хоробрість його нагородили орденом Святого Георгія II ступеню.

Влітку 1789 р. другий бузький полк Петра Скаржинського увійшов до Південної армії, яку ще називали «Армією Потьомкіна». Після кількох боїв на території сучасної Молдавії та в пониззі Дністра, козацький полк мав змогу відзначитися при штурмі Акерману, а у вересні 1789 р. взяти участь в облозі та здобутті Хаджибею [28, с. 138]. Але особливою славою вкрили козаки себе під час штурму надзвичайно могутньої фортеці Ізмаїл, де серед перших увірвалися в передмістя, прославившись штурмом польових редутів. За цей бій Петра Скаржинського було удостоєно золотого хреста «За відмінну хоробрість».

Не був байдужим Петро Скаржинський і до долі мирного населення. Так у результаті рейдів під Бендерами у 1789 р. козаки Скаржинського сприяли тому, що 200 жителів села Чубруч перебрались на поселення у Катеринославську губернію. Бузькі загони за наказом свого командира супроводжували селян, допомагали жінкам і дітям, перевозили їхнє майно [24, с. 253].

Після завершення в 1791 р. російсько-турецької війни, Петро Скаржинський ще певний час, уже в чині генерал-майора, очолював Бузьке військо, а потім пішов у відставку [29, с. 39–40].

Восени 1789 р. Г. Потьомкін призначив отаманом Бузького полку підполковника Донського війська Василя Петровича Орлова і разом з ним направив до війська велику групу донських старшин [13, с. 49]. У ході російсько-турецької війни на чолі зі своїм отаманом бузькі козаки брали участь в облозі і штурмі Очакова, Кінбурна, Акермана, Кілії; разом з частинами Донського війська полковника Ісаєва та чорноморцями отамана З. Чепіги воювали під Бендерами, відзначились у штурмі фортець Хаджибей, Ізмаїл, у битві при Мачині [14, с. 127; 17, с. 34].

Та окрім того, що підполковник В. П. Орлов був гарним командиром та стратегом, він дуже погано відносився до козаків свого війська. Зловживання були настільки великими, що у липні 1802 р. було відкрито слідчу справу «про суму, що належала за скаргами колишнього Бузького полку старшинам та козакам» [13, с. 104]. Матеріали справи були насичені різноманітними свідченнями козаків та урядовців про те, що колишній командир Бузького війська В. П. Орлов з метою присвоєння військових грошей вдавався до різних хитрощів [13, с. 105]. Крім того, будь-які спроби козаків скажитись Орловим суворо карались. Характерним у цьому відношенні є переслідування за його наказом депутації козаків на чолі з Глобою до новоросійського губернатора Бердяєва: козаків наздогнали у станиці Красносільській та уярмили. Вони мали бути відправлені до полку, якби не були звільнені Єлисаветградським нижнім земським судом, після того як розповіли про злочини отамана [13, с. 106]. Такі факти непоодинокі. Слідчі матеріали свідчать про те, що з 58 487 карбованців, які надійшли з військової колегії до Бузького полку під час російсько-турецької війни 44 231 карбованець був забраний

Орловим. Після ліквідації полку в 1797 р. всі полкові документи Орлов забрав з собою і знищив, «щоб військо не могло довести ніяких претензій до нього». У 1802 р., будучи вже генерал-майором, Орлов по фальшивій довіреності отримав та привласнив з військової колегії 63 600 карбованців, які належали Бузькому війську [13, с. 107].

8 червня 1803 р. військовим отаманом цар обрав генерал-майора Донського війська Івана Карповича Краснова. Нащадок відомого козацького роду [21, с. 62] очолював військо до 1807-го р. [3, с. 600]. Та знову на заваді «покращення» життя козаків було те, що генерал-майор Іван Краснов, як і його попередник, Василь Орлов, та наступник, Микола Кантакузен, перебуваючи на посаді отамана відзначився зловживанням владою і тим, що практично не дбав про своїх підлеглих. Про це є численні спогади сучасників, документи слідчих справ, відкритих на отаманів, свідченням цього стали також заворушення серед козацького населення станиць Бузького війська. Умови, на яких відбулося відновлення війська, були настільки важкими для козацтва, що формування полків для отамана І. К. Краснова стало дуже важкою справою. Він навіть змушений був звернутися з проханням до херсонського військового губернатора Розенберга про видачу Бузькому війську кредиту на 20 років у сумі 50 000 карбованців. У рапорті з цієї нагоди від 1 березня 1804 р. він писав, що з 3 полків, поки що сформований лише 1. Спорядження решти буде можливе лише після отримання грошей. Все це він пояснював тим, що з бузьких козаків, під час їхнього перебування в «селянському чині» через нижні земські суди були взяті великі податки, через що «багато хто вже був доведений до крайньої нужди, або вимушений був продавати останнє майно для сплати боргів» [13, с. 102].

Отже, решта Бузьких полків була сформована за рахунок великих поборів з козачих поселень, що і відобразилось у скарзі козаків на отамана Івана Краснова. Зокрема козаки

писали, що вони не отримали за 1802 р. рекрутських грошей, які привласнив «його превосходительство» генерал-майор Краснов, через це опинились у великому виснаженні, із останніх своїх надлишків, з примусу споряджаючи на службу козаків, зовсім себе розорили [21, с. 63]. Невдоволення Красновим у козаків з кожним днем збільшувалось. Положення було таким напруженим, що Іван Кузьмич змушений був звернутись до шефа Сибірського гренадерного полку Бахматєва з проханням про військову допомогу. 10 днів гренадери чинили розбій по козачих станицях. Змучені козаки змушені були припинити опір [13, с. 120]. На початку 1804 р. Краснов з відома херсонського губернатора Розенберга територію Бузького війська розділив на 3 округи. У кожному окрузі, для спостереження за внутрішнім порядком було призначено окружне начальство на чолі із старшинами [13, с. 122].

Серед «заслуг» Івана Краснова можна виділити й такі, як: привласнення більше 44 000 карбованців, які належали військові; отримання великих прибутків від перепродажі коней та зброї; привласнення грошей від продажу очерету, який за його наказом привозили козаки до Вознесенська, нібито для опалення військової канцелярії та обпалення вапняку, а насправді продавався стороннім людям [13, с. 126]; використання даремної праці козаків у своєму господарстві. Через ці та інші зловживання Е. де Рішельє з дозволу царя 11 жовтня 1806 р. відсторонив Краснова від займаної посади і відкрив судову справу.

Службове розслідування по справі Краснова та Орлова розтягнулось на декілька років. Лише в травні 1811 р. генерал – аудитор виніс вирок, який був затверджений Олександром I 12 березня 1813 р. Але вирок не містив жодного правдивого звинувачення на адресу колишніх отаманів війська [13, с. 130].

Після усунення з посади Івана Краснова 11 жовтня 1806 р. отаманом Бузького війська було призначено великого Херсонського поміщика князя Миколу Родіоновича Кантакузе-

на, нащадка волоських вельмож, який з 1790 р. перебував на російській службі, брав участь у російсько-турецькій війні 1787–1791 рр., як підполковник Катеринославського козацького війська, а в 1797 р. вийшов у відставку. Однак новопризначений полковник Микола Кантакузен був не кращим за свого попередника. Досить влучну характеристику дав йому Олександр Ланжерон: «Кантакузен упродовж всієї кампанії (російсько-турецької війни 1806–1812 рр.) перебував у Кишиневі під приводом сушіння сухарів для армії, залишаючи козаків і волонтерів битися подалі від себе. У 1788 р. Кантакузен робив вигляд, що служив на війні, у цій війні він навіть і цього не робив. Він дуже погано екіпірував своїх волонтерів, зате збільшив свій кінський завод та стада своїх маєтків» [30, с. 600–601].

Казнокрадство, хабарництво, свавілля і фальсифікації у наданні звань і посад, утиски і пограбування військового населення, у цьому козаки та керівництво армії звинувачували отамана і вимагали негайної передачі його військовому трибуналу, що й було рекомендовано військовому міністру Барклаю де Толлі. У 1814 р. справу було припинено, а Микола Кантакузен зберіг свою посаду отамана.

Але не дивлячись на «халатне» відношення до казни, іноді власний приклад отаманів у бою надихав козаків на великі справи. У 1812 р., військо, наслідуючи приклад М. Р. Кантакузена, сповістило герцогові Ришельє, що козаки під проводом Віктора Скаржинського спорядили за власний рахунок дружину в кількості 500 чоловік. Козаки лише просили зброї, у якій мали потребу. Окрім зазначеної дружини військо готувало ще 500 чоловік для поповнення її рядів у разі можливих втрат [3, с. 604].

У січні 1817 р. М. Р. Кантакузен звернувся до Аракчєєва з ідеями про реконструкцію Бузького війська. Свідченням цього стали його нотатки: «Думки Бузького військового отамана про стан Бузького війська» та «Думки про пере-

творення Бузького козачого війська на кавалерійські полки». Впертість та рішучість, з якими М. Р. Кантакузен опирався перетворенню Бузького війська у військове поселення кавалерії, говорили передусім про власну зацікавленість отамана [30, с. 123–125]. Перетворення Бузького війська на Аракчевських умовах, позбавляло М. Кантакузена всякої надії зберегти в ньому своє положення [31, с. 358–361]. Та Аракчеву не сподобались ці ідеї. Очікуючи кріпацтва, козаки взяли до зброї. Хвиля протесту прокотилась по всьому військові. Роз'ярені козаки ледве не вбили наказного отамана М. Р. Кантакузена. Для придушення повстання потрібна була допомога більше ніж 10000 уланів Українських полків. Розправа була суворою: багато козаків загинуло, а ватажки (І. Бабиченко та Г. Гетьманенко) відправлені до Сибіру.

Наказом від 8 жовтня 1817 р. бузькі козаки ввійшли до складу двох уланських полків Української дивізії, а 24 грудня того ж року Бузьке військо припинило своє існування. А це означало, що М. Р. Кантакузен склав повноваження отамана Бузького війська.

Отже, з вищесказаного можна зробити висновок, що хоча керівники Бузького козацтва були яскравими представниками тогочасної дворянської еліти, вони представляли собою різні соціальні та національні прошарки: двоє з них, І. Краснов та В. Орлов були представниками російського дворянства, П. Скаржинський належав до польської шляхти, М. Кантакузен належав до молдавського боярства. Разом з тим їх діяльність вплинула на формування та розвиток Бузького полку: вони мали досвід ведення бойових дій, під час війни виступали разом зі своїми козаками, хоча й траплялися випадки ухилення від своїх військових обов'язків. Звертали увагу керівники війська і на його реформування: при П. Скаржинському було створено військо за зразком Донського, І. Краснов же стояв біля джерел його переформування.

Але, аналізуючи ретроспективу в історіографії козацтва отаманів Бузького війська кінця XVIII – початку XIX століття можна прослідкувати деградацію посади кошового отамана. Вже в порівнянні з отаманами кінця XVIII століття, ні І. Краснов, ні М. Кантакузен, ні В. Орлов не мають того статусу, що мали отамани до них. Для них на перший план починають виступати не інтереси війська та козаків, а їх власні. Вони не гребують тим, щоб перетворити козаків на власну робочу силу для впорядкування своїх господарств, тим самим втрачаючи свій авторитет у козаків.

Lozheshnik A.

OTAMANI BUGSKY OF THE COSSACK ARMY: PROSOPOGRAFICHESKY PORTRAIT

Summary

In given article biographies and activity of atamans which have left the essential trace in history of the Bugsky army are considered: the M. P. Skarzhinsky, I. K. Krasnov, V. P. Orlova, N. R. Kantakuzena.

Keywords: *Bugsky Cossack army, creation of an army, P. M. Skarzhinsky, I. K. Krasnov, V. P. Orlov, M. R. Kantakuzen.*

Ложешник А.

АТАМАНЫ БУГСКОГО КАЗАЧЬЕГО ВОЙСКА: ПРОСОПОГРАФИЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ

Реферат

В данной статье рассматриваются биографии и деятельность атаманов, которые оставили свой существен-

ный след в истории Бугского войска: П. М. Скаржинского, И. К. Краснова, В. П Орлова, Н. Р. Кантакузена.

Ключевые слова: Бугское казачье войско, создание войска, П. М. Скаржинский, И. К. Краснов, В. П. Орлов, М. Р. Кантакузен.

Джерела та література

1. Загоровский Е. А. Военная колонизация Новороссии при Потемкине / Загоровский Е. А. – Одесса, 1913.– С.10–11
2. Зябловский С. Ф. Статистическое описание Российской империи / С.Зябловський. – СПб.: Морська типографія, 1815. – 392 с.
3. Скальковский А. Еще о бугских казаках / А. Скальковский // Киевская старина. – 1882. – Т.4. – С. 598 – 600
4. Скальковский А. Опыт статистического описания Новороссийского края и Бессарабии / А. Скальковский. – Ч. 2. – Одесса, 1853. – 348 с.
5. Скальковский А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края / А. Скальковский. – Одесса, 1838. – Ч. 2.– 368 с.
6. Лобачевский В. Бугское казачество и военные поселения / Володимир Лобачевський // Киевская старина, 1887. – Т. 33. – С. 592–626
7. Петров А. Война России с Турцией. 1806 – 1812 рр. / А. Петров.– СПб., 1885. – т. 2 – 587 с.
8. Петров А. Война России с Турцией и польскими конфедератами / А. Петров. – СПб., 1866. – 364 с.
9. Пищевич А. С. Бугские казаки и украинские уланы / А. С. Пищевич // Киевская старина, 1866. – Т. 32. – С. 387–394
10. Багалій - Татарінова О.Д. Нариси з історії військових поселень на Україні / О. Д. Багалій – Татарі-

- нова. // Ювілейний збірник на пошану Д. Багалія.
- Київ, 1927. – С. 849–865
11. Глинка В. М., Помарнацкий А. В. Военная галерея Зимнего дворца / В. М. Глинка, А. В. Помарнацкий.
- Ленинград, 1974. – 204 с.
 12. Дружинина Е. И. Северное Причерноморье. 1775–1800 гг. / Дружинина Е. И. – Москва, 1959. – 280 с.
 13. Хиони И. А. Бугские казаки и их борьба против феодально-крепостнического гнета (посл. четв. XVIII - перв. четв. XIX вв.): Дисертация кандидата исторических наук / И. А. Хиони. - Одесса, 1973. – 195 с.
 14. Хіоні І. А. До історії заселення Побужжя: Бузьке козацьке військо 1769 – 1817 рр. / І. Хіоні. // Український історичний журнал, 1965. – № 8. – С. 126–128
 15. Хіоні І. А. Нові матеріали до історії Бузького козацького війська / І. О. Хіоні // Український історичний журнал, 1966. – № 1. – С. 123–127
 16. Горшман А. Краснов. / А. Гошман. // Российский архив: История Отечества в свидетельствах и документах XVIII—XX вв. – Т. 7. – Москва, 1996. – С. 23–27
 17. Шиян Р. Козацтво Південної України в останній чверті XVIII ст. / Р. Шиян. – Запоріжжя, 1998. – 96 с.
 18. Цубенко В. Л. Боротьба Бузького козацького війська проти військових поселень кавалерії 1817 – 1818 рр. / В. Л. Цубенко // Історична пам'ять. Науковий збірник. – Полтава, 2011. – С. 43–52
 19. Бойко А. В. Південна Україна останньої чверті XVIII ст. / А. Бойко. – Запоріжжя, 1997 – 398 с.
 20. Шитюк М. М. Миколаївщина: літопис історичних подій / М. М. Шитюк. – Херсон, 2002. – 146 с.
 21. Бачинська О. А. Козацтво в «після козацьку» добу української історії / Олена Бачинська. – Одеса, 2011. – 287 с.

22. Дорошенко О.М. Рід Скаржинських в історії Південної України (середина XVIII – початок XX століття) / О. М. Дорошенко. – Одеса, 2011. – 165 с.
23. Козацтво на Півдні України. Кінець XVIII–XIX ст. – Одеса, 2000. – 281 с.
24. Дубровин Н. Ф. Бумаги князя Г. А. Потемкина-Таврического: 1774–1787 гг. / Н. Ф. Дубровина - СПб., 1893. – Вып. 6. – 378 с.
25. Ярошенко В. Віктор Петрович Скаржинський – людина-легенда нашого краю / В. П. Ярошенко // Вісті Вознесенщини – 2003. – 12 жовтня. – С. 3
26. Історія міст і сіл Української РСР. Миколаївська область. – К., 1971. – 772 с.
27. Филиппович И. Летопись прихода Петропавловской церкви с. Мигея, Елисаветградского уезда Херсонской епархии / И. Филиппович // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1902. – Т. 24. – С. 1–32
28. Гончарук Т. Г., Гуцалюк С. Б. Хаджибей. Одеса та українське козацтво (1415-1797 рр.): до 210-ї річниці штурму Хаджибейського замку / Т. Г. Гончарук, С. Б. Гуцалюк. – Одеса, 1999. – Т. 3. – 400 с.
29. Каюк Д. Г. Нобілітація запорозької старшини наприкінці XVIII – початку XIX ст. / Д. Г. Каюк // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 1999. – Вип. 8. – С. 34–52
30. Ланжерон А. Ф. Записки графа Ланжерона: Война России с Турцией. 1806 – 1812 гг. / А. Ф. Ланжерон // Русская старина, 1908. – № 3. – С. 228–310
31. Богданович М. И. История царствования императора Александра I и Россия в его время / М. Богданович. – Москва, 1871 – Т. 5. – 641 с.